"DÖNDERMEK/DÖNDÜRMEK" ÜZERİNE[*]

Binnur ERDAĞI DOĞUER[**]

Öz: Türkçenin söz varlığında birbiri yerine kullanılan iki fiil, *döndermek* ve *döndürmek* fiilleri aynı kökten mi türemiştir, aralarında fark var mıdır? *Döndürmek* fiili ile aynı anlamda ve çoğunlukla halk arasında kullanılan *döndermek* fiilinin yanlış kullanım olduğu görüşü yaygındır. *Döndermek* fiili, Standart Türkçede kullanılmadığı ve belki de yanlış kullanım olarak değerlendirildiği için standart Türkçenin standart sözlüğü *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır. Türkçenin tarihî dönemlerine ait metinler incelendiğinde ise *dönder-* fiilinin tarihî metinlerde de kullanıldığı ve *döndür-* fiilinden farklı bir fiil olduğu görülmektedir. Diğer yandan, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz örnekler de tarihî metinlerdeki verileri desteklemektedir. Bu yazıda, elde edilen veriler ışığında *dönder-* fiilinin tarihî metinlerdeki kullanımları ve etimolojik sözlüklerdeki açıklamaları ele alınarak bu iki sözcük arasındaki farklılık ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dönder-, döndür-, Türkçe, standart Türkçe, etimoloji, Anadolu ağızları.

On the Usage of the Verbs "Döndermek/Döndürmek"

Abstract: Two important questions with regard to the interchangeable use of the two verbs *döndermek* and *döndürmek* in the Turkish vocabulary refer to whether they share the same root and whether they carry different semantics. It is widely believed that the common use of the verb döndermek as a synonym of the verb döndürmek is a misuse. Thus, the verb *döndermek* is not used in Standard Turkish and it is not included in the Current Turkish Dictionary. However, a survey on texts from different historical periods of Turkish has shown that the verb *dönder-* is used and bears a slightly different meaning from the verb *döndür-*. Moreover, examples we identified from Anatolian dialects also support the use in historical texts. This article, based on these empirical examples discusses the uses of the verb *dönder-* in historical texts and its explanations in etymological dictionaries and endeavors consider the semantic difference between the two verbs.

Keywords: Dönder-, döndür-, Turkish, standard Turkish, etymology, Anatolian dialects.

---

[*] Atıf Bilgisi / Citation: Erdağı Doğuer, B. (2025). "Döndermek/Döndürmek" Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 153-163.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 25.07.2024 - 26.03.2025

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / This article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

[**] Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: binnur@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6912-4234.

"Standart dil, bir dilin kullanıldığı saha içinde iletişim alanı en geniş olan biçimdir ve farklı ağızları konuşanlar arasında bir iletişim aracı durumundadır. Standart dilin öğrenilmesi ve kullanılması belli bir saygınlık sağlar." (Sağol Yüksekkaya, 2008a, s. 45). Standart dil kullanımında sözcüklerin seçimi de belirleyici bir unsurdur. Standart dile ait olan (ya da olduğu var sayılan) sözcükler dilin standart sözlüklerinde yer alır. Ancak bazı durumlarda, standart dilin sözlüğünde yer almayan ama ağızlarda kullanılan sözcüklerin anlamsal ayrıntıları bize bu sözcüklerin kökenleri hakkında da bilgi vererek standart dilin sözvarlığına kazandırılması konusunda değerlendirilebileceğini gösterebilir. Nitekim *Derleme Sözlüğü*'nün Ön Söz'ünde, derleme çalışmaları sonucunda yazı dilinin eksikliklerini karşılayan sözler olduğu ve halk ağzından yazı diline birçok sözcük girdiği belirtilmektedir (TDK, 1963-1982, C. I, s. V). Yine aynı şekilde, Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*'ün 1988 baskısının Ön Söz'ünde sözlüğe halk ağızlarında yaşayan kelimelerin alınmasına da ağırlık verildiği belirtilerek halk ağızlarında saklanmış olan ögelerin sözlüğe geçirilmesinin önemi vurgulanmıştır (TDK, 1988, s. XXIX). Bu yazıda, standart konuşma dilinde kullanılan ancak standart yazı dilinde kullanılmayan, Anadolu ağızlarında varlığı tespit edilen *döndermek* fiilinden söz edilecektir.

Standart Türkçenin sözvarlığında, bir arada ve birbiri yerine kullanılan iki sözcük, *döndermek* ve *döndürmek* sözcükleri bulunmaktadır. Birbirine benzeyen bu iki sözcüğün düşündürdüğü ilk izlenim, *dönder-* biçiminin, *döndür-* biçiminin yanlış kullanımı olduğu yönündedir ve dolayısıyla her ikisi de aynı anlamdadır. Oysa bu kararı vermek için Türkçenin tarihî dönemlerine bakmak gerekir. Ancak tarihî metinlerimizdeki örneklere bakmadan önce Türkiye Türkçesindeki durumu görmek için başlangıç olarak *döndür-* ve *dönder-* sözcüklerinin Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük*'teki tanımlarına bakalım:

"*döndürmek -e, -i* **1.** Dönmesini sağlamak. **2.** *-i.* Başarısız saymak, geri çevirmek: *Sınavda döndürmüşler*. **3.** *-e, -i* Bir şeyi çevirmek, bükmek: *Oğlu başını arkaya döndürdü*. **4.** *-e, -i, mecaz* … bir duruma getirmek: *Beni serseme döndürdü*. 5. *-e, -i, mecaz* Düzene koymak, yönetmek: *Tek başına bütün evi döndürüyor*." (TDK, 2023).

Bu sözcük açıkça görüldüğü gibi, Eski Türkçe biçimi *tön-* (Clauson, 1972, s. 515; Erdal, 1991, s. 738) olan *dön-* eyleminin {-DUr} çatı eki almış biçimidir.

dönder- sözcüğüne baktığımızda ise bu sözcüğün Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almadığı görülmektedir.

Standart Türkçenin sözlüğü Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer verilmeyen *dönder-* fiili, yine standart Türkçenin sözlüklerinden *Kubbealtı Lugati*'nde "*oldurgan f.* (*dön-der-mek*) *E.T. Türk ve halk ağzı* etiketleriyle (-i/-e) Döndürmek, çevirmek" anlamıyla ve "*Yönünü de Hak'tan yana döndermiş* (Pir Sultan Abdal)" (Ayverdi, 2011, s. 303) örneği ile yer almaktadır.

Kubbealtı Lugati'nde *döndür-* sözcüğü ise şu şekilde yer almaktadır:

"*Döndürmek* f. (< *dön-dür-mek*) (-*i*) 1. (Bir şeyi kendi mihveri veya başka bir şey etrâfında) Hareket ettirmek. 2. (İş, devlet, ev vb. kuruluşları) Yönetmek, çekip çevirmek. 3. Dalavera, dolap, entrika, hîle, numara, fırıldak vb. sözlerle ve ne, neler, ne işler, bir şeyler… kelimeleriyle) Dolambaçlı işler çevirmek. 4. Bir tarafa doğru yöneltmek, çevirmek, taklip etmek. 5. … durumuna getirmek, -e benzer duruma sokmak, -e benzetmek, -e çevirmek. 6. Geri göndermek, geriye çevirmek. 7. (Din, fikir, inanç, niyet vb. şeylerden) vazgeçirmek, değiştirmesine sebep olmak. 8. Sınıfta bırakmak veya sınavda geçirmemek" (Ayverdi, 2011, s. 303)

Yukarıdaki tanımlarda, *döndür-* ve *dönder-* fiillerinin aşağı yukarı aynı anlamlarla tanımlandığını görüyoruz.

Standart Türkçede kullanılmayan (veya kullanılmadığı varsayılan), dolayısıyla Standart Türkçenin sözlüğü Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer verilmeyen ve yapı olarak *döndür-* fiilinin bozulmuş biçimi gibi görünen *dönder-* fiili bilim dilinde, edebiyat dilinde, kültür dilinde, yani standart dilde standart dil konuşucuları tarafından kullanılmamaktadır. Bunun sebebi, halk diline ya da ağızlara ait bir kelime olduğunun düşünülmesidir. "Standart dil, konuşurların büyük bir bölümü tarafından en saygın varyant kabul edilir. Bu varyantı kullanmak diğerlerinden daha itibarlıdır. Dili "doğru" ve "güzel" kullanmak isteyenlerin ulaşmaya çalıştıkları ideal biçimi bu varyant temsil eder." (Demir, 2010, s. 97). Oysa bilindiği gibi standart dil de bir ağıza dayanmaktadır ve ağızların söz varlığından beslenerek zenginleşmektedir.

Dönder- fiilinin Standart Türkçedeki durumunu gözden geçirdikten sonra, bu fiilin tarihî metinlerimizde olup olmadığına ve varsa nasıl kullanıldığına baktığımızda, Eski Türkçeden günümüze doğru tarihî metinlerimizde *dönder-* fiili ile ilişkilendirilebilecek şu biçimler karşımıza çıkmaktadır:

Orhon Türkçesinde

"*toŋıt-* aşağıya dönük olmak, aşağıya meyletmek" (Tekin, 1988, s. 173).

"… türük begler bodun ögirip sebinip *toŋıtmış* közi yügerü körti." (OY BK D2), (Tekin, 1988, s. 36).

"… Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere eğilmiş gözleri yukarıya baktı." (OY BK D2), (Tekin, 1988, s. 37).

Karahanlı Türkçesinde

"*töŋit-* eğilmek, dönmek" (Arat, 1979b, s. 461)

> "ḳadıŋ teg bodum erdi ok teg köni tüz
>
> ya teg eğri boldı eğildim tö*ŋittim*" (KB 6532) (Arat, 1979a, s. 645)

"*töŋder*- döndermek, altını üstüne getirmek" (Atalay, 1986b, s. 645)

"*töŋderdi*: ol ayak *töŋderdi* = o, kabı dönderdi, altını üstüne getirdi." (DLT III, 397-13, 16) (Atalay, 1986a, s. 397)

Eski Anadolu Türkçesi ve Devamında

"*dönder*- döndürmek, çevirmek krş. *döndür*-" (Korkmaz, 2017, s. 458)

"Çün rūzigār dönmegi bizi daḫı *dönderdi*." (M 65b/2)

"*yüzin dönderme*- Yüz çevirmemek, kaçmamak" (Dilçin, 1991, s. 654)

"Çü naḳḳāş işitdi anuŋ sözin

Bayıḳ bildi *döndermeyiser yüzin*" (SN 2576)

"*yüzin döndür*- Yüz çevirmek" (Dilçin, 1991, s. 654)

"Ben andan *yüzüm* nite *döndüreven*

Dilerse atasına göndüreven" (SN 2819, 2840)

"*dönder*- 1. ters istikamete döndürmek 2. geri çevirmek 3. (argo) erkek, erkekle sapık cinsel ilişkiye girmek" (Özçelik, 2016a, s. 837)

"kāfire ḳılıç ḳuydı, başdı, ḳalʿaya tıḳdı. Atını *dönderdi*, gene menziline geldi." (DK 134b.2)

"Menüm elümü şeşüŋ, ḳolça ḳopuzum elüme vėrüŋ ol yiğidi *döndereyim*." (DK 17b.12)

"Ḳazan gene ṣoylamış, eydür: Arḳıc ḳırda *dönderdügüm* mere kāfir" (DK 141b.12)

"*döndermek* **1.** Döndürmek. **2.** Tercüme etmek." (TS 1237-1238)

"*döndürmek* **1.** Tercüme etmek, çevirmek. **2.** Reddetmek, kabul etmemek. **3.** Değiştirmek, başka şekle çevirmek." (TS 1238)

"*dönder*- döndürmek, geri çevirmek (dön- fiilinin ettirgenlik tabanı) V 14b6,61a25 ve bşk. Krş. TS 1237-38" (Dankoff, 2004, s. 33).

Eski Türkçe döneminden verdiğimiz örneklere baktığımızda, art ünlülü *toŋıt*- 'aşağıya dönük olmak, aşağıya meyletmek', *töŋit*- 'eğilmek, dönmek', *töŋder*- 'altını üstüne getirmek' biçimlerini görürken, Orta Türkçe döneminde *dönder*- ve *döndür*- biçimlerinin eş zamanlı ve 'geri çevirmek, döndürmek, reddetmek, kabul etmemek, başka şekle çevirmek; tercüme etmek' anlamlarıyla, aşağı yukarı aynı anlamda kullanıldıklarını görüyoruz. Ancak, yukarıda verdiğimiz Tarama Sözlüğü'ndeki *döndermek* maddesinin "**1.** Döndürmek. **2.** Tercüme etmek, çevirmek." anlamlarına rağmen, tanık olarak verilen aşağıdaki örneğinin, "altını üstüne çevirmek" anlamında kullanıldığı açıkça görülmektedir.

"Yüz üstüne yuvalanurdu, kalkmazdı, *dönderimediler*" (*Tebareke. XIV. 12-2*) (TS) (TDK ,1963-1972, s. 1232).

Diğer yandan, Eski Anadolu Türkçesi tıp metinlerindeki örneklerde *döndür-* eylemi 'döndürmek, değiştirmek; tercüme etmek' anlamında kullanılırken, *dönder-* eyleminin 'alt tarafını üst tarafa getirmek' anlamında kullanıldığı açıkça görülmektedir. Yani bu metinlerde, *döndür-* ve *dönder-* fiilleri farklı anlamlarda kullanılmıştır.

"şol yanın başa yata uyuya ammā ḳarın üzerine *dönderilü* yatup uyumaḳ yavlaḳ eyüdür" (TM 39b-1) (Erdağı Doğuer, 2013, s. 85)

"yumuşaḳ şu: *göŋül dönderür* ve taʿām kim vardur maʿde aġzına getürür kusdurmaġiçün" (TM 37a-D) (Erdağı Doğuer, 2013, s. 81)

"iç yağı maʿdeyi süst ėder *göŋül dönderür*" (MŞ 77b/10)

"ḳuzı eti *göŋül dönderür* maʿdede rutūbet çoḳ olsa ḳar şuyı maʿdeye ḳuvvet verür ılıcaḳ şu maʿdeyi süst ėder" (MŞ 78a/1) (Önler, 1990, s. 52)

Burada şunu da belirtmeliyiz ki, bu metinlerde *dönder-* fiili, çoğunlukla *göŋül dönder-* "mide bulandırmak" deyiminde kullanılmıştır. Ancak aynı zamanda dikkati çeken önemli bir nokta da, *göŋül dönder-* deyiminin tutarlı olarak *dönder-* fiiliyle kullanılmış olmasıdır. Bizim taradığımız metinlerde *göŋül döndür-* biçimine raslanmamıştır, Tarihî tıp metinlerimizdeki bu deyimde *dönder-* fiilinin tercih edilmiş olması da bizce *dönder-* fiilinin, *döndür-* fiilinden farklı olduğunu gösteren önemli bir işarettir.

Yine tıp metinleri ile aynı bakış açısıyla değerlendirilebilecek, Muhammed bin Mahmûd Şirvanî'ye ait bir yemek kitabı olan *15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı*'nda da *dönder-* fiilinin, 'alt tarafını üst tarafa getirmek' anlamında kullanıldığı açıkça görülmektedir:

"ol ḳadar ḳavuralar kim aşaġagi yüzi ḳızarup börte, pes bir yüzün daḫı *döndereler*" (OM 68b/1-2) (Argunşah ve Çakır, 2005, s. 194).

Tıp metinlerinde *dönder-*'in 'alt tarafını üste getirmek' anlamında kullanılmasının sebebi, muhtemelen bu metinlerin halk ağzını yansıtması dolayısıyla eskicil özellikleri korumuş olmasıdır düşüncesindeyiz. Nitekim Anadolu ağızlarında bu sözcüğün olup olmadığını görmek için *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'ne baktığımızda gördüğümüz örnekler bizim için son derece açıklayıcı görünmektedir. Halk ağızlarında tespit ettiğimiz, *dönder-* fiili ile (anlam veya biçim açısından) ilişkili olduğunu düşündüğümüz yapılar şunlardır:

"**dönderlemek** Döndürmek, bir şeyin altını üstüne getirmek. (*Bor –Ng.)

dönderme (II) 1. Mayasız hamurdan yapılan ve yağda kızartılan pide. (Gölbeyli *Taşova, Merzifon ve köyleri –Ama.; -To. ve çevresi; *Ardahan, *Posof ve köyleri –Kr.) **2.** Kuru yufkadan yapılmış börek. (*Perşembe –Or.)

döndermek 1. Döndürmek, çevirmek. (-Sm.; *Zile –To.; Tünges *Yusufeli –Ar.; -Ml.; *Silifke –İç.) **2.** Birinin yaptığına karşılık yapmak. (*Zile –To.) 3. İdare etmek: Bu onun döndereceği iş değil. (*Zile –To.)

dönderme tavası Büyük tava. (Nefsiköseli *Görele –Gr.; Uluşiran *Şiran –Gm.)

döndüreç [→ **döndürgeç (I)**]

döndürek 1. [→ **döndirek**] **2.** [→ **döndelek**] **3.** [→ **döndürgeç**]

döndürgeç (I) [**döndereç, döndergeç, döndüreç, döndürek -3, döndürügéç**] Sacda pişirilen yufkayı döndürmeye yarayan tahta ya da ince demirden yapılmış fırıncı küreği. (-Isp.; Güney *Yeşilova, Kuşbaba, Pazaraldan, Bucak, Başpınar, Karamanlı *Tefenni –Brd.; Darıveren *Acıpayam –Dz.; *Tire, *Torbalı, Kesre –İz.; *Savaştepe –Ba.; *Niksar –To.; Ararım *Beyşehir –Kn.; Kocayatak *Serik, -Ant.)

[**döndereç**]: (Sekiyaylası –Isp.; *Birecik –Ur.; *Fethiye ve köyleri –Mğ.)

[**döndergeç**]: (Zıvarık –Kn.; Kaya *Fethiye –Mğ.)

[**döndüreç**]: (Bağıllı *Eğirdir –Isp.; Karaatlı *Yeşilova –Brd.; Güğü *Elmalı –Ant.; Dont *Fethiye –Mğ.)

[**döndürek -3**]: (Sekiyaylası –Isp.)

[**döndürügéç**]: (Darıveren *Acıpayam –Dz.)

dönmek (II) Bulanmak, altüst olmak: Yüreğim döndü. (*Bor –Ng.)

dönük (IV) 1. Tersine çevrilmiş. (*Alaşehir –Mn.; *Kurşunlu –Çkr.; Ersis *Yusufeli –Ar.; Çanıllı *Ayaş –Ank.; *Bor –Ng.; *Lüleburgaz –Krk.) 2. Eğri, eğilmiş. (Körklüler *Yalvaç, Kozluca *Keçiborlu –Isp.; Yayla *Tefenni –Brd.)" (TDK, 1963-1982, C. IV, ss. 581, 1582, 1586)

Derleme Sözlüğü'nden tespit ettiğimiz bu sözcüklerin anlamları da yine bize, "altını üstüne getirmek" anlamında farklı bir fiilin varlığını göstermektedir.

Ayrıca bu örnekler üzerinden, Anadolu ağızlarında da yine bu iki fiilin, yani *dönder-* ve *döndür-* fiillerinin yer yer birbirine karıştığı açıkça görülmektedir.

Diğer yandan, Anadolu ağızlarında "alt tarafını üst tarafına getirmek" anlamında kullanılan örneklerin, Anadolu'nun hemen hemen bütün bölgelerinde tespit edilmiş olması da özellikle dikkate değer bir gösterge olarak değerlendirilmelidir.

Dönder- fiilinin Anadolu ağızlarındaki kullanımlarının ardından, Türkçenin en büyük etimolojik kaynaklarından olan Andreas Tietze'nin *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'ne bakmak yerinde olacaktır. Çünkü Türkiye Türkçesinin en geniş etimolojik sözlüğü olan Tietze'nin sözlüğü, Anadolu'da kurulup gelişen Türkçenin ilk yazılı metinlerinden, yani 13. yüzyıldan başlayan ve 20. yüzyıla kadar devam eden uzun bir döneme ait metinlerden derlenmiş sözcükleri içermektedir. Eser, 13. yüzyıldan başlayarak Eski Anadolu ve Rumeli Türkçesi ve 20. yüzyıl sonuna kadar, standart Türkiye Türkçesine kadar uzanan bir dönemdeki metinleri kapsamaktadır. Bu metinler içinde Ermeni ve Yunan harfleriyle yayımlanmış Türkçe metinler de bulunmaktadır. Eserin derlemi; edebî metinler, ağız derlemeleri, tarihsel sözlükler, etimolojik sözlükler, ağız sözlükleri, alıntı sözlükleri ve gazetelerden oluştuğu için bu sözlük hem standart dilin söz varlığını, hem de ağızların söz varlığını tarihsel süreciyle birlikte göstermektedir. Bu derece uzun bir döneme ve farklı kesitlere ait metinlerin sözcüklerini kayıt altına almış bir sözlük olarak önemli bir başvuru kaynağı olan bu eserde de *dönder-* fiilinin ele alınmış olması önemlidir.

Titetze, *dönder-* ve *döndür-* sözcüklerini sözlüğünde karşılaştırarak ele almış ve "bu ikisi arasında bir mana farkı var mı" sorusunu çok isabetli bir şekilde gündeme getirmiş ancak bir sonuca bağlamamıştır. Tietze'nin, *dönder-* ve *döndür-* için açıklamaları şöyledir:

> AD. **dönder–** 'cevirmek' DS 1581, TS 1237–38, R. (Dankoff, 1991, s. 33) < ETk. ***tönḏer–***/
> ***toŋtar–*** a.m. [***tönit–*** 'a.m. fiilinin causativum hali] (Clauson, 1972, s. 518), b. ***çıkar–*** ⊡.
> ※ *Arslan andan yüz dönderdi.* (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 54). ※ *Beri dön, yönügü bā dönder!* (A. Caferoğlu 1946 s. 93). ※ *Heç kimseyi boş döndermez* (Bilbaşar, 1941 s. 96). ※ *Yapağı yıkamış, sermiş güne, onları aktarıp dönderiyordu.* (Baykurt, 1971t, s. 158). Krş. ***döndür–***.
> **döndür–** 'cevirmek' Meninski 1680 II, 2193. < ***dön–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıkdur–*** ⊡. BSTTk.nde ***dönder–***'in yerini almıştır, fakat 15. asırdan beri mevcuttu ve ***dönder–*** ile beraber kullanılırdı. Azerbaycan Türkçesinde yalnız ***döndär–*** vardır, ***döndür–*** yoktur. ※ *Andan dehliyzi dutdı, daşra çıḳdı, aġacı döndürdi, üstüvār eyledi* (Ferec 855/1451 v. 93b). ※ *Allāh gör neyler, feleki nice döndürür* (Ferec 855/1451 v. 121b). Bu örnekler, ***dönder–*** maddesindeki örneklerle mukayese edilirse, aceba bu ikisi arasında bir mana farkı var mı diye sorulabilir. Acaba ***döndür–*** fiiliyle olanlarda causativum (ettirgenlik) fonksiyonu daha cok mu önde? Fakat başka ornekler bu düşünceyi teyid etmeyecek mahiyettedir: ※ *Kız ṭiyre oldı, durub gitmek istedi. Ḳarıcuġa ḫaber oldı, şefāʿat eyledi, duḫteri gėrü*

> *döndürdi. Duḫter döndi, melūl–şekl oturdı* (Ferec 855/1451 v. 139b). — ※ *Bir at issini düşürmiş, ḳaçmış gider. Ḳarşudan çaġırur: "Dutuŋ yā berü dönderüŋ!" dėr* (Ferec 855/1451 v. 234b). Veyahut: ※ *Süleymān eyitdi: "Eylese ḳażāyı döndürmişsin." dėdi. Siymürġ eyitdi: "Dönderdüm." dėdi* (Ferec 855/1451 v. 198a). Demek ki bu metinde her iki fiil promisque (yan yana, karışık) kullanılmıştır (Tietze, 2021, ss. 436, 437).

görüldüğü gibi Tietze sözlüğünde, tanıklığına başvurduğu etimolojik sözlüklerdeki *töŋder–, toŋtar–, tönit–* fiillerine yer vermesine rağmen, her iki sözcüğü aynı köke götürmüş ve farklı işlevlerdeki iki ettirgenlik ekinin olup olmadığını sorgulamıştır, yani iki farklı biçimi düşünmemiştir. Tietze, bazı metinlerde *dönder-* ve *döndür-* fiillerinin yan yana ve karışık kullanıldığı tespitini de açıklamasında vurgulamıştır.

Ancak, Türkçenin tarihî metinlerinden verdiğimiz örneklere, Anadolu ağızlarındaki kullanımlar da göz önünde tutularak bakıldığında *dönder-* ve *döndür-* fiillerinin iki farklı kökten geldiği düşünülmelidir. Nitekim, tarihî metinlerimizi izlediğimizde Orta Türkçe döneminde Anadolu sahasında ses biçim ve anlam açısından birbirine paralel gibi görünen söz konusu iki fiilin, Eski Türkçe döneminde ses, biçim ve anlam açısından iki farklı fiile dayandığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde de yine Orta Türkçedeki durumun devam ettiğini görüyoruz. Türkiye Türkçesinde bu iki fiilin, *dönder-* ve *döndür-* fiillerinin birbirine karışmasına rağmen Anadolu ağızlarına göz attığımızda *dönder-* fiiliyle bağlantılı fiiller ve isimler *döndür-* fiilinden farklı anlamda karşımıza çıkmaktadır. Unutulmamalıdır ki, ağızlar standart dilin bozulmuş biçimleri değildir ve standart dil de aslında belli bir ağıza dayanmaktadır (Sağol Yüksekkaya, 2008a, s. 45). "Türkçede standart dildeki varyasyon, yazarlara has üslup özellikleriyle ilgili değerlendirmeler, henüz gereken ilgiyi görmemektedir; yapılan yayınlar kuralcı açıdan "doğru" "yanlış" değerlendirmesiyle sınırlı kalmaktadır. Oysa tam da burada keşfedilmeyi, sınıflandırılmayı ve akademik olarak tanımlanmayı bekleyen yığınla malzeme mevcuttur." (Demir, 2010, s. 99). Ağızlarda yaşayan biçimler incelendiğinde, bu verilerin sözlüklerimizdeki madde başlarının, alt maddelerin, açıklamaların vs. yeniden düzenlenmesinde son derece yararlı olacağı göz önünde tutulmalıdır.

Belki tarihî metinlerimizde (*Marzubânâme* 16b/5, *Süheyl ü Nev-Bahâr* 2576) tanıklanan *yüz dönder-* (*yüzin dönderme-* çekimiyle) deyiminin de 'yüz çevirmek' değil de 'ifadesini, tavrını tamamen (altı üstüne gelecek şekilde) değiştirmek' biçiminde anlamlandırmak daha doğru olacaktır.

Türkiye Türkçesinde ise *yüz dönder-* veya *yüz döndür-* deyimi kullanılmamaktadır. Bunun yerine *yüz çevir-* deyimi, 'gösterdiği ilgiyi kesmek' anlamında kullanılmaktadır ve bizce tarihî metinlerdeki *yüz dönder-* ile aynı anlamı taşımamaktadır. Muhakkak ki, *dönder-* ve *döndür-* fiilleri, Türkiye Türkçesinin temeli olan Eski Anadolu Türkçesinde birbirine karışmaya

başlamıştı. Bunu, *Süheyl ü Nev Bahar*'da *yüzi dön-* (SN 4308), *yüzin dönder-* (SN 2576), *yüzin döndür-* (SN 2819, 2840) deyimlerinin bir arada ve aşağı yukarı aynı anlamda kullanılmasından anlayabiliyoruz. Diğer yandan, yukarıda söz ettiğimiz Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerine ait olduğu tahmin edilen tıp metni *Tuhfe-i Mübârizî'de dönder-* ve *döndür-* fiillerinin farklı anlamlarda kullanılması da bu düşünceyi desteklemektedir.

Sonuç olarak, Türkçenin standart sözlüğü Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almayan, yine günümüz standart Türkçesinin söz varlığını gösteren *Kubbealtı Lugati*'nde yer verilen ancak *döndür-* fiili ile aynı köke, *dön-* köküne götürülen *dönder-* fiilinin, *döndür-* fiilinden farklı bir fiil olabileceği, yukarıda verdiğimiz örneklerde görülmektedir.

Tarihî metinlerimizdeki *toŋıt-* eyleminin {*-Ar-*}çatı eki almış biçimi olarak yine tarihî *toŋtar-* '(bir şeyi) ters çevirmek, tersine çevirmek' sözcüğünden söz edebiliriz. Buradan gelişmiş ön ünlülü biçimler *töŋit-*, *töŋder-*, *töŋil-*, *töŋül-*, biçimlerinin ise Marcel Erdal'ın, *töŋ-* 'geri dönmek' fiili ile etkileşim sonucu ön damaksıllaşmış olabileceği görüşü doğru kabul edilebilir (Erdal, 1991, s. 738). Diğer yandan, *toŋıt-*, *töŋil-* ve *Divanü Lügati't-Türk*'te tespit edilen ve EDPT'de Karahanlı Türkçesi tek örnek olarak verilmiş olan (Clauson, 1972, s. 527) *töŋüş-* 'başını eğmek' fiillerinde gördüğümüz sırasıyla {-t-}, {-l-}, {-ş-} çatı ekleri, yazılı metinlerle tanıklayamadığımız **toŋ-* eyleminin varlığını gösteriyor (Clauson, 1972, s. 517).

Bütün bu veriler göz önüne alındığında, *dönder-* ve *döndür-* fiillerinin birbirinden farklı olduğu kabul edilerek standart Türkçenin söz varlığında benzer ama farklı anlamlara gelen bu iki sözcük, *döndermek* ve *döndür-*; farklı sözcükler olarak ve farklı anlamlarla yer almalı, yani *Türkçe Sözlük*'e, hlk. etiketi ve "altını üstüne çevirmek" anlamıyla *dönder-* de eklenmelidir düşüncesindeyiz.

Ayrıca bu konudan hareketle, halk ağızlarında kullanılan, standart dile girmemiş ama anlamsal ayrıntılarıyla dilin anlatım gücünü zenginleştirecek, daha doğru bir ifadeyle, dilin anlatım gücünün zenginliğini devam ettirecek sözcüklerin değerlendirilip standart Türkçenin sözlüklerine alınması gerektiğini vurgulamak isteriz. Aksi takdirde, "Türkiye'de baskın bir gücü olan standart dilin (Sağol Yüksekkaya, 2008b, s. 608) etkisiyle, Anadolu ağızlarında hâlâ yaşayan birçok sözcüğümüz yok olup gidecektir.

Kısaltmalar

DK Dede Korkut Kitabı

DLT Divan-ı Lûgat-it-Türk Tercümesi

EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

KB Kutadgu Bilig

M Marzubân-nâme Tercümesi

MŞ Müntahab-ı Şifâ

OTWF Old Turkic Word Formation

OM Osmanlı Mutfağı Muhammed bin Mahmûd Şirvanî

OY BK Orhon Yazıtları Bilge Kağan Yazıtı

SN Süheyl ü Nev Bahār

TETTL Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati

TM Tuhfe-i Mübârizî

TS Tarama Sözlüğü

Kaynakça

Arat, R. R. (1979a). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Arat, R. R. (1979b). *Kutadgu Bilig III İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Argunşah, M. ve Çakır, M. (2005). *15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı Muhammed bin Mahmûd Şirvanî*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Atalay, B. (1986a). *Divan-ı Lûgat-it-Türk Tercümesi III*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Atalay, B. (1986b). *Divan-ı Lûgat-it-Türk Tercümesi "Endeks"*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford.

Dankoff, R. (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* (S. Tezcan, Çev.). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Demir, N. (2010). Türkçede Varyasyon Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. *17*(2), 93-106.

Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev Bahār, İnceleme-Metin-Sözlük*. Ankara: AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi.

Erdağı Doğuer, B. (2013). *Tuhfe-i Mübârizî Metin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation*. Wiesbaden.

Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi (Destûr-ı Şâhî)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Önler, Z. (1990). *Müntahab-ı Şifâ I, Giriş-Metin*. Ankara: T ürk Dil Kurumu.

Özçelik, S. (2016a). *Dede Korkut Dresden Nüshası I Metin, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Özçelik, S. (2016b). *Dede Korkut Dresden Nüshası II Giriş, Notlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Sağol Yüksekkaya, G. (2008a). Standart Dil ile Halk Dilinde Ortak Kullanılan Sözcüklerin Dil Düzeyleri Üzerine. *I. Uluslararası Kaşgarlı Mahmut Dil ve Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 45-50). Yakın Doğu Üniversitesi, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, Lefkoşa, KKTC.

Sağol Yüksekkaya, G. (2008b). Standart Dil ile Halk Dili Arasındaki Anlam ve Kullanım Farklılıkları Üzerine. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı* içinde (ss. 599-610). Harran Üniversitesi, Türk Dil Kurumu, Şanlıurfa.

TDK. (1963-1972). *Tarama Sözlüğü I-VIII*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

TDK. (1963-1982). *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

TDK. (1988). *Türkçe Sözlük Yeni Baskı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

TDK. (2023). *Güncel Türkçe Sözlük* (12. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (E. Yılmaz ve N. Demir, Ed.). Ankara: TÜBA.